

Wstęp

Tak jak wielki kryzys był niewątpliwie punktem zwrotnym w historii gospodarczej XX w., tak wydana w 1936 r. *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza* Johna Maynarda Keynesa zrewolucjonizowała teorię ekonomii. Rewolucja keynesowska oznaczała pojawienie się nowych jakościowo argumentów uzasadniających konieczność odgrywania przez państwo istotnej roli w gospodarce, a przede wszystkim prowadzenia przez nie aktywnej polityki stabilizacyjnej. Jednak teza o konieczności włączania się państwa w przebieg procesów rynkowych nie pojawiła się dopiero z Keynesem i jego teorią. Opracowania poświęcone temu zagadnieniu sięgają do korzeni klasycznej ekonomii i filozofii wolnorynkowej, której niekwestionowanym ojcem jest Adam Smith, uznający przy tym racje przemawiające za uczestnictwem państwa w gospodarce.

Smith twierdził m.in., że samoczynnie działający mechanizm rynkowy sprawia, iż podyktowane egoizmem działania przedsiębiorczych jednostek i podmiotów gospodarczych gwarantują dobroczynne skutki dla ogółu społeczeństwa dopiero wtedy, gdy w społeczeństwie i w gospodarce panują sprawiedliwe prawa i porządek, a konkurencji nie ograniczają monopole. Państwo w tej koncepcji powinno być silne, ale jednocześnie jego ekonomiczne funkcje powinny być sprowadzone do niezbędnego minimum. Choć to współdziałanie prywatnej gospodarki rynkowej i władzy publicznej zmieniało się w czasie, to aż do wielkiego kryzysu i rewolucji keynesowskiej działania państwa traktowane były bardziej jako czynnik ułatwiający lub wspomagający mechanizm rynkowy.

Keynes, badając przyczyny wielkiego kryzysu, dowodził, że same mechanizmy wolnego rynku są niewystarczające do powstrzymania wzrostu bezrobocia i cyklicznego załamania koniunktury. Dlatego, jego zdaniem, państwo jako największy aktor na scenie gospodarczej powinno wziąć na siebie obowiązek pobudzania produkcji, głównie poprzez zwiększanie wydatków publicznych, tj. aktywne zarządzanie popytem. Po drugiej wojnie światowej keynesizm stał się doktryną

ekonomiczną krajów zachodnich. Do końca lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku rządy zwiększały swoją obecność w gospodarce. Rosły wydatki państwa, a w konsekwencji – podatki. Coraz większe pieniądze przeznaczano na walkę z bezrobociem i programy socjalne. Wzrost podatków prowadził do wzrostu kosztów produkcji, ten zaś owocował wzrostem cen i inflacji. Rządzący uznawali, że warto pogodzić się z wyższą inflacją w zamian za utrzymanie państwa opiekuńczego i niższe bezrobocie. Szybko okazało się jednak, że akceleracji ulega i inflacja, i bezrobocie, natomiast gospodarki bogatych państw zachodnich pogrążają się w recesji. Wydarzenia te podważyły założenia ekonomii keynesowskiej, której piętą achillesową okazały się: stosunkowo powierzchowne ujęcie przede wszystkim analizy inflacji i wpływu czynników monetarnych na gospodarkę oraz dość pobieżne potraktowanie kwestii związanych z podażową stroną gospodarki oraz mikropodstaw. Wtedy na scenie gospodarczej pojawił się – od dłuższego czasu wyraźnie zaznaczający już swą obecność w środowisku ekonomistów – Milton Friedman wraz ze swoją teorią monetarystyczną.

Tak jak wielki kryzys przyczynił się do rozpowszechnienia rewolucji keynesowskiej w teorii ekonomii, tak „wielka inflacja” lat siedemdziesiątych otworzyła umysły ekonomistów i polityków gospodarczych na kontrrewolucję monetarystyczną z Miltonem Friedmanem w roli głównej. Jego publikacje poświęcone polityce monetarnej i fiskalnej oraz teorii monetarnej w ogromnej mierze przyczyniły się do stopniowego słabnięcia wiary ekonomistów w zdolność państwa do osiągania pożądaných celów w dziedzinie produkcji i zatrudnienia przy wykorzystaniu interwencjonizmu państwowego, opartego na aktywnym zarządzaniu popytem. Niemalą rolę odegrała w tym także jego niezwykle ożywiona działalność popularyzatorska.

Sam Friedman, nazywany najczęściej ojcem monetaryzmu, został przedstawiony w niniejszej pracy jako klasyczny liberał, który, podobnie jak inni klasycy ekonomii, opowiadał się za państwem minimalnym, skoncentrowanym na tradycyjnych, niezbywalnych funkcjach. Friedman czerpał z dorobku Adama Smitha oraz Johna Stuarta Milla i można śmiało powiedzieć, że w dużym stopniu przyczynił się do reaktywacji w drugiej połowie XX w. – osłabionej przez keynesizm – ekonomii liberalnej, która wychodziła z założenia, że rynek najlepiej rozdysponowuje dostępne zasoby w gospodarce i to właśnie dzięki niemu są one wykorzystywane optymalnie, a bezrobocie, nawet jeśli się pojawia, to jest wynikiem przejściowych zakłóceń. Friedman argumentował, że współczesna gospodarka jest znacznie bardziej odporna na kryzysy gospodarcze, niż to się wydawało Keynesowi, będącemu pod wrażeniem wielkiego kryzysu. Uznał zatem, że brak stabilności w gospodarce wywołują nie prywatni uczestnicy rynku, lecz państwo. Według niego państwo nie powinno podejmować działań uznaniowych w celu pobudzania koniunktury, zwłaszcza w krótkim okresie. Powinno się wycofać z gospodarki, zmniejszyć wydatki, obniżyć podatki i zająć się jedynie kontrolą podaży pieniądza. Pieniądz powinien dopływać do gospodarki równomiernie, w tempie zbliżonym do potencjalnego wzrostu gospodarczego, a tym samym nie powodować inflacji i przeciwdziałać deflacji.

W książce staram się pokazać, jak ekonomiczną rolę państwa ujmuje teoria Milтона Friedmana, a także jej ewolucję na tle zmian polityki gospodarczej Stanów Zjednoczonych prowadzonej przez różne administracje. Jednak nacisk został położony na lata 1981–1988, czyli okres, w którym postulaty i koncepcje Friedmana były urzeczywistniane w największym stopniu.

Wprawdzie powyższy przedmiot badań pojawiał się w literaturze już niejednokrotnie, nie był jednak poruszany w sposób całościowy. Dotychczasowe prace dotyczą, co prawda, z jednej strony problematyki ekonomicznej roli państwa w teorii Milтона Friedmana – np. praca habilitacyjna M. Belki [1986], a z drugiej – oceny polityki gospodarczej Stanów Zjednoczonych, realizowanej głównie przez administrację R. Reagana, ale także inne administracje – np. prace M. Belki [1986 i 1991], W. Bieńkowskiego [1995] czy E. Domańskiej [1992], jednakże czynią to niejako „rozłącznie”, nie oddając całości dokonań we wzajemnym powiązaniu. Brakuje opracowania, które zaprezentowałoby ocenę programu gospodarczego przez pryzmat poglądów *stricte* Friedmanowskich. Ponadto, dostępne dzieła obejmują lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte ubiegłego wieku, nie ma natomiast opracowań dotyczących lat dziewięćdziesiątych i późniejszych. Brakuje również aktualnej literatury dotyczącej ewolucji poglądów Milтона Friedmana (który pozostawał niezwykle aktywny zawodowo nawet u kresu życia) na rolę państwa oraz politykę monetarną, czyli w obszarach nauki, które zgłębiał najbardziej. W niniejszej książce podejmuję te wyzwania.

Głównym celem pracy jest pokazanie przenikania się teorii i koncepcji ekonomicznych Milтона Friedmana z założeniami polityki gospodarczej Stanów Zjednoczonych i udzielenie odpowiedzi na pytanie: w jakim stopniu poglądy Friedmana wpływały na kształt polityki gospodarczej Stanów Zjednoczonych, a w jakiej mierze zmieniająca się rzeczywistość gospodarcza wpływała na ewolucję jego poglądów.

Ustalenie tego stopnia i odpowiedzi na postawione pytania wymagało realizacji następujących zadań szczegółowych:

- zaprezentowania i zanalizowania teorii i koncepcji ekonomicznych oraz społecznych Friedmana,
- zaprezentowania i zanalizowania polityki gospodarczej Stanów Zjednoczonych, ze szczególnym naciskiem na okres realizacji słynnej reaganomiki,
- dokonania oceny polityki gospodarczej Stanów Zjednoczonych w świetle założeń teorii Friedmana,
- wskazania przyczyn zainteresowania się amerykańskich władz państwowych koncepcjami ekonomicznymi Friedmana oraz przedstawienia wyłaniającego się z nich programu społeczno-gospodarczego,
- zdefiniowania barier politycznych przy wprowadzaniu w życie niektórych koncepcji Friedmana.

W pracy przyjąłem następujące tezy:

1. Poglądy Milтона Friedmana miały znaczący wpływ na kształt polityki gospodarczej Stanów Zjednoczonych, natomiast zmieniająca się rzeczywistość gospodarcza wpływała nieznacznie na ewolucję jego poglądów.

2. Friedmanowskie ujęcie ekonomicznej roli państwa w gospodarce stanowiło jeden z głównych elementów programowych polityki gospodarczej Stanów Zjednoczonych w latach 1981–1988, nie został on jednak wprowadzony w życie w całości.

3. Renesans koncepcji ekonomicznych Milтона Friedmana w latach osiemdziesiątych wynikał z ich adekwatności do ówczesnych problemów społeczno-gospodarczych Stanów Zjednoczonych, a także częściowo z braku alternatywy oferowanej przez inne nurty ekonomii.

4. Część ekonomiczno-społecznych koncepcji Milтона Friedmana nie została zrealizowana w całości z powodów politycznych oraz społecznych, niemniej niektóre z nich wciąż znajdują się na politycznej agendzie.

Zawartość problemowa i układ rozdziałów zostały podporządkowane przyjętym tezom oraz celom pracy. Rozdział pierwszy jest poświęcony omówieniu liberalizmu Milтона Friedmana. Z poglądów tych wyłania się system wartości, w którym naczelnym miejscem zajmuje wolność jednostki oraz system gospodarczy oparty na wolnym rynku. Uwydatniona jest także istotna relacja pomiędzy wolnością gospodarczą i polityczną, która implikuje kształt systemu polityczno-gospodarczego danego kraju. W rozdziale tym scharakteryzowałem również ewolucję poglądów Friedmana na powiązania, jakie występują między wolnością osobistą a gospodarczą i polityczną. Rozdział otwiera życiorys Friedmana, ukazujący przede wszystkim fakty, które w największym stopniu ukształtowały jego liberalny światopogląd, kończy zaś Friedmanowska krytyka państwa opiekuńczego oraz omówienie niektórych z jego postulatów dotyczących reform społecznych.

Rozdział drugi przedstawia monetaryzm Milтона Friedmana oraz wynikające z niego postulaty pod adresem polityki gospodarczej, które składają się na program gospodarczy państwa. Szczegółowo omówiona została teoria pieniądza Friedmana oraz koncepcje dotyczące rynku pracy i bezrobocia. W rozdziale omawiam także założenia metody badawczej Friedmana, a zamyka go przedstawienie antyetycznego, wyłaniającego się z jego teorii monetarystycznej.

Rozdział trzeci koncentruje się na polityce gospodarczej Stanów Zjednoczonych realizowanej przez kolejne administracje amerykańskie, a przede wszystkim zaś na okresie realizacji reaganomiki. Uwidocznione zostało zaangażowanie Milтона Friedmana jako doradcy ds. ekonomicznych prezydentów Richarda Nixona i Ronalda Reagana oraz jego udział w kampanii prezydenckiej senatora Barry'ego Goldwatera. Rozdział kończy ocena reaganomiki oraz działań gospodarczych kolejnych administracji w świetle i koncepcji ekonomicznych Friedmana.

Rozdział czwarty zawiera omówienie ewolucji poglądów Friedmana na rolę państwa oraz politykę monetarną. Pokazuję również kluczowy związek, jaki występuje między ekonomią a polityką, wraz ze sformułowaną przez Friedmana tezę o tyranii *status quo*. Przedstawiam w nim także poglądy Friedmana na ekonomiczną rolę państwa na tle neoliberalnej amerykańskiej myśli ekonomicznej, wyrosłej

z takich szkół ekonomii, jak nowa ekonomia klasyczna, teoria wyboru publicznego oraz ekonomia strony podażowej.

Zakres czasowy pracy obejmuje okres życia Milтона Friedmana, czyli lata 1912–2006, analiza i ocena polityki gospodarczej Stanów Zjednoczonych zaś – lata, w których Friedman był bezpośrednio zaangażowany w tę politykę.

W książce wykorzystałem bogatą literaturę przedmiotu, w przeważającej części zagraniczną, na którą składają się opracowania zwarte, czasopisma, opracowania naukowe, raporty instytucji krajowych i zagranicznych.

Większość materiałów anglojęzycznych, a przede wszystkim niedostępne w kraju liczne prace i artykuły Milтона Friedmana¹ (zwłaszcza z lat dziewięćdziesiątych i późniejszych), udało mi się zebrać podczas kilkutygodniowego pobytu w archiwach Instytutu Hoovera, mieszczącego się na terenie Uniwersytetu Stanforda w Kalifornii, oraz Uniwersytetu Chicago, które przez długie lata były miejscem pracy Milтона Friedmana. Natomiast materiały dotyczące polityki gospodarczej Stanów Zjednoczonych, ze szczególnym uwzględnieniem polityki monetarnej realizowanej przez bank centralny, zebrałem podczas pobytu w centrali Systemu Rezerwy Federalnej w Waszyngtonie.

Książkę wzbogacają – jak sądzę – liczne cytaty pochodzące z obszernych pamiętników Friedmana – *Two Lucky People (Dwoje szczęśliwych ludzi)* – które napisał wraz z żoną u schyłku XX w. [Friedman M. i R., 1998]. W pewnym sensie oddają one klimat czasu z perspektywy kilkudziesięciu lat i umożliwiają poznanie jego własnych ocen na temat własnych myśli, dorobku naukowego, osiągnięć w polityce państwa i roli, jaką odegrał w stworzeniu konceptualnych ram dla rewolucji liberalnej, która zmieniła świat gospodarczy w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w.

Dołączoną do pracy rozmowę z Miltonem Friedmanem przeprowadziłem w jego apartamencie w San Francisco w czerwcu 2006 r., czyli na kilka miesięcy przed śmiercią Profesora. Rozmowa ta nie byłaby możliwa, gdyby nie przychyłność i duża otwartość asystentki Milтона Friedmana – Pani Glorii Valentine, która tę wizytę zaaranżowała, a potem, po moim powrocie do Polski, przesyłała mi na bieżąco nowe artykuły Profesora i ostatnie udzielone przez niego wywiady, a także udostępniła zamieszczoną w książce bibliografię jego prac. Za wszelką okazaną pomoc składam Pani Glorii Valentine serdeczne podziękowanie.

Książka stanowi zmodyfikowaną wersję mojej rozprawy dokorskiej obronionej w lutym 2008 r. na Wydziale Ekonomii Akademii Ekonomicznej w Katowicach. Chciałbym złożyć wyrazy głębokiej wdzięczności mojemu promotorowi – Pani Profesor Urszuli Zagórze-Jonszcie za merytoryczne uwagi oraz cenne rady życiowe, które towarzyszyły mi w trakcie zmagania z rozprawą. Bardzo dziękuję również Fundacji FOR za dofinansowanie wydania książki.

¹ Rejestr prac Milтона Friedmana znajduje się w Hoover Institution na Uniwersytecie Stanforda w katalogu: *Milton Friedman A Register Of His Papers In The Hoover Institution Archives*.